

С.В.Сорокін, В.В.Пілик

*Київський національний лінгвістичний
університет*

ДО ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗНАХІДНОГО ВІДМІНКА В ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Постановка проблеми і завдань дослідження. Одна із найбільш дискусійних проблем граматики турецької мови – знахідний відмінок (акузатив), а точніше випадки його конкретної мовленнєвої реалізації з погляду облігаторності чи факультативності оформлення прямого додатка формальним показником знахідного відмінка.

Як відомо, існує дві діаметрально протилежні теорії щодо сутності турецького акузатива. Згідно з першою із них, знахідний відмінок визначається на основі формальних показників, тобто його вбачають лише в тих випадках, коли прямий додаток має у своєму складі формант акузатива (-i⁴); у разі коли прямий додаток не має у своєму складі формальних відмінкових показників, ідеться про основний відмінок як відмінок прямого додатка¹. Відповідно до другої теорії, турецькій мові властивий знахідний відмінок, який має подвійну природу і може виявлятися як оформлений чи неформований (нульовий) залежно від комунікативної ситуації. У цьому разі в основі диференціації знахідного відмінка перебувають синтаксичний і семантичний критерії. Ми дотримуємося другого погляду².

Випадки використання знахідного відмінка зводяться, в основному, до трьох позицій: 1) випадки обов'язкового оформлення знахідного відмінка; 2) випадки обов'язкового використання нульового знахідного відмінка; 3) випадки факультативного використання знахідного відмінка (тобто ситуація, коли з рівною мірою вірогідності може бути використаний як оформлений, так і нульовий знахідний відмінок). Обов'язкове чи факультативне оформлення знахідного відмінка залежить від міри означеності об'єкта дії, позначеного прямим додатком, комунікативної ситуації, індивідуальної інтерпретації мовцем позначуваної ситуації.

Зв'язок із науковими програмами і завданнями. Дослідження виконується у межах колективної теми “Дослідження мов, культури, історії країн Близького й Середнього Сходу” кафедри мов і цивілізацій Близького та Середнього Сходу Київського національного лінгвістичного університету.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей функціонування знахідного відмінка в турецькій мові з погляду облігаторності чи факультативності оформлення експонента акузатива.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єкт дослідження – знахідний відмінок у сучасній турецькій літературній мові, предмет – специфіка експліцитного оформлення експонента акузатива з огляду на його функціональні характеристики.

Основний матеріал і наукові результати дослідження. Ситуації обов'язкового оформлення знахідного відмінка бувають зумовлені формально й контекстуально. У першому випадку йдеться про наявність перед прямим додатком або в його складі формальних засобів, які вказують на облігаторність афікса акузатива. Отже, прямий додаток обов'язково оформлюється афіксом знахідного відмінка в таких випадках:

1) прямий додаток позначається власним іменем (імена, прізвища людей, клички тварин, географічні назви тощо), наприклад: *Bugün Ola'yu gördün mü?* – *Ти сьогодні бачив Олю?* *İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı...* – *Я слухаю Стамбул із закритими очима...*;

¹ Див.: Иванов С. Н. Курс турецкой грамматики. Грамматические категории имени существительного / С. Н. Иванов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – 100 с.; Кузнецов П. И. Об одном случае “неправильного” употребления винительного падежа в турецком языке / П. И. Кузнецов // Советская тюркология. – 1972. – № 5. – С. 96–105; Голубева Н. П. Объектные отношения, простое дополнение и формы его выражения в турецком языке / Н. П. Голубева // Советская тюркология. – 1979 – № 1 – С. 75–83; Вильданова Н. Г. Один нулевой падеж или нулевые формы разных падежей? / Н. Г. Вильданова, Т. М. Гарипов // Советская тюркология. – 1988. – № 4. – С.36–44.

² Див. також: Сорокін С. В. Категорія дефінітивності та глибинна структура турецьких словосполучень / С. В. Сорокін // Вісник Київського університету імені Т.Шевченка. Східні мови та літератури. – 2001. – Вип. 6. – С. 39–46.

2) прямий додаток позначає унікальний, єдиний у своєму роді предмет (*güneş* – сонце, *dünya* – світ, *hava* – повітря, *атмосфера* тощо);

3) прямий додаток виражений особовим (*ben, sen, o, biz, siz, onlar*) або вказівним (*bu, şu, o*) займенником, похідними від них займенниками (*bura, ora, şura*) або питальним займенником *kim*, наприклад: *Seni seviyorum* – Я тебе люблю, *Onu bilmiyorum* – Я цього не знаю. Додамо, що на відміну від питального займенника *kim* питальний займенник *ne* може оформлюватися або не оформлюватися афіксом знахідного відмінка за загальними правилами й залежно від комунікативної ситуації;

4) перед прямим додатком наявний указівний займенник (*bu, şu, o*), питальний займенник *hangî* наприклад: *Şu kalemi verir mesin?* – Дай мені, будь ласка, он ту ручку;

5) у складі прямого додатка є афікс присвійності котроїсь особи (*мій, твій, його* тощо), наприклад: *Bana kitabını ver* – Дай мені твою книгу;

6) прямий додаток входить до складу присвійного (двоафіксного) ізафету, наприклад: *Ben Ahmet'in ablasını tanımıyorum* – Я не знаю сестру Ахмета. При цьому афікс присвійності третьої особи (*-si / -i*) як релятивний показник у складі відносного (одноафіксного) ізафету не становить чинник, що робить обов'язковим оформлення знахідного відмінка. Відносні ізафети в складі речення (висловлення) функціонують так само, як окремі слова з деякими неістотними відмінностями;

7) перед прямим об'єктом наявний локативний прикметник (*-deki*), наприклад: *Köyün ortasındaki evi yıktılar* – Вони зруйнували будинок посередині села;

8) об'єкт, позначений прямим додатком, відомий мовцям у даній комунікативній ситуації, тобто: а) єдиний у даній ситуації, наприклад: *Kapıyı aç* – Відчини двері; б) відомий мовцям із попереднього контексту або з попереднього досвіду;

9) дія, позначена дієсловом (присудком, предикатом розгорнутого звороту, вербальним центром словосполучення), поширюється на об'єкт у повному обсязі, наприклад: *Balığı yedim* – Я з'їв (усю) рибу (порівняймо: *Balıktan yedim* – Я з'їв трохи риби; висхідний відмінок демонструє, що дія поширюється лише на частину об'єкта);

10) перед прямим додатком стоїть означення, яке однозначно виділяє об'єкт з класу йому подібних об'єктів (наприклад, прикметник у найвищому ступені, дієприкметники, хоча використання останніх не завжди вказує на означеність об'єкта), наприклад: *En güzel evi satın almak istiyorum* – Я хочу купити найгарніший дім, *Mehmet'in oturduğu evi görmedim* – Я не бачив будинку, в якому мешкає Мехмет;

11) прямий об'єкт, який стоїть в однині, позначає всі об'єкти даного класу як єдине ціле (пор. укр. *Людині властиво помилятися*, англ. *The tiger lives in Africa* тощо). Такий випадок використання знахідного відмінка порівняно нечастотний, наприклад: *Kadını kırmak zor değildir* – Образити жінку неважко.

В усіх перелічених вище конкретних використаннях об'єкт, позначений прямим додатком, сприймається мовцями як означений (відомий, конкретний), і тому прямий додаток ніколи не приймає у препозицію неозначений артикль *bir*.

Крім цього, існують ситуації, коли в препозиції до прямого додатка стоїть неозначений артикль, однак прямий додаток усе одно отримує формант знахідного відмінка. У цьому разі прямий додаток позначає один неозначений об'єкт – предмет або істоту – з числа відомих комунікантам об'єктів, причому ці об'єкти постають у вигляді обмеженого замкненого ряду, означеного з погляду мовця (у деяких наукових працях із граматики цей випадок називається “неідентифікована означеність”¹): *Başkanlığa bir Türk'ü seçelim* – Оберімо президентом турка. Також, коли перед прямим додатком наявний локативний прикметник (*-deki*), дієприкметник, який вказує не на одиничність об'єкта, а на його належність до певного обмеженого означеного класу об'єктів, знахідний відмінок завжди оформлюється, наприклад: *Köyün ortasındaki bir evi yıktılar* – Вони зруйнували якийсь будинок посеред села. *Ahmet'in yazdığı bir romanı okudum* – Я прочитав один з романів, написаних Ахметом. У цьому разі прямий додаток має імпліковану семантику: “один неозначений / невідомий об'єкт з низки означених / відомих об'єктів”.

¹ Юхансон Л. Определённость и актуальное членение в турецком языке / Л.Юхансон // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 19. Тюркология. – М.: Прогресс, 1987. – С. 398–425; Нилсон Б. Определённость и референтность в связи с аккузативом в турецком языке / Б.Нилсон // Там само. – С. 426–443.

Окрім перелічених випадків, знахідний відмінок може поставати як формальний засіб збереження смислу, коли його оформлення обов'язкове й жодним чином не пов'язане з комунікативною ситуацією:

1) прямий додаток перебуває на відстані від дієслова (у дистантній позиції) – відділений від нього другорядними членами речення, наприклад: *Viskiyi fazla içte – Не пий багато віскі. Çiçekleri Taksim meydanındaki bir dükkandan aldım – Квіти я купив в одній крамничці на Таксимі;*

2) прямий додаток виражений прикметником, і в цьому випадку знахідний відмінок найчастіше постає як засіб субстантивації, наприклад: *Çocuklar tatlıları sever – Діти люблять солодке.*

Прямий додаток завжди оформлюється нульовим афіксом знахідного відмінка в таких випадках:

1) прямий додаток позначає одиничний реальний об'єкт, який жодним чином не виділяється з класу йому подібних об'єктів і вперше вводиться в комунікативну ситуацію, наприклад: *Sokakta bir köpek gördüm – На вулиці я побачив собаку. Dün çok ilinç bir kitap okudum – Учора я прочитав цікаву книжку. У цьому разі прямому додаткові завжди передує неозначений артикль;*

2) прямий додаток у формі однини без неозначеного артикля позначає кількісно неозначений об'єкт, наприклад: *Çocuk elma uiyor – Дитина їсть яблуко / яблука. Taş toplama zamanı geldi – Прийшов час збирати каміння. У разі коли мовець хоче підкреслити множинність об'єкта, він додає до прямого додатка афікс множини, причому якщо об'єкт неозначений, знахідний відмінок також не оформлюється: Orada neler gördüm neler – І чого я там лише не бачив. Прямому додаткові можуть передувати означення – якісні й відносні прикметники, числівники, неозначені займенники (*çok, birçok, birkaç* тощо), які самі по собі не виділяють об'єкт із класу йому подібних і, таким чином, не впливають на оформлення знахідного відмінка. Якщо перед прямим додатком наявне якесь із перелічених означень, але немає інших диференціовальних означень і, водночас, комунікативна ситуація не вказує на означеність об'єкта, прямий додаток звичайно не оформлюється афіксом акузатива, наприклад: *Birkaç kalem al – Візьми кілька ручок. Hayatımda çok kitap okudum – У своєму житті я прочитав багато книжок. Неоформлений знахідний відмінок також дуже часто використовується у сталих виразах, як-от: zorluk çekmek – відчувати труднощі, vakit geçirmek – проводити час, tedbir almak – вживати заходів, які загалом підпадають під правила використання нульового знахідного відмінка, перелічені вище.**

Оформлення прямого додатка експліцитним або нульовим афіксом знахідного відмінка факультативне в таких випадках:

1) прямий додаток позначає об'єкт на рівні сигніфіката (тобто не реальний одиничний об'єкт – предмет чи істоту, а абстрактний уявний об'єкт, який репрезентує весь клас однорідних об'єктів) – у цьому разі перед прямим додатком наявний неозначений артикль, наприклад: *Bir insanı yaratmak sadece Allah'a mahsustur – Створити людину міг лише Аллах. Bir imanı kandırmak çok zor – Обдурити імама дуже важко. Şu halde para kazanmanın tek yolu, bir bankayı soymak – У даній ситуації єдиний шлях заробити гроші – це пограбувати банк. У подібних випадках може використовуватися і нульовий знахідний відмінок. Перевага оформленому акузативу віддається тоді, коли мовець хоче особливо акцентувати увагу слухача на цьому об'єкті, поставити на ньому логічний наголос. Загалом ми можемо відзначити, що в деяких випадках, коли навіть позначений прямим додатком об'єкт неозначений, мовець може оформити його знахідним відмінком з метою його логічного виділення (акцентування);*

2) а) об'єкт, позначений прямим додатком, означений з погляду мовця, тобто розцінюється мовцем як відомий комунікантам, хоча на це явно не вказують ані формальні, ані комунікативні чинники; б) мовець хоче спеціально підкреслити, що дія, позначена присудком або дієслівним елементом, поширюється на об'єкт у повному обсязі; в) перед прямим додатком наявне означення, яке з погляду мовця є таким, що виділяє об'єкт з класу йому подібних. Ці три випадки безпосередньо пов'язані й перетинаються один з одним і

загалом тлумачаться в межах антропоцентричного підходу (“чинник людини в мові”)¹. Приклади: *Ziya Barbut ismindeki hırsız, bir bankayı soyduktan sonra İstiklal caddesinde polis tarafından yakalandı* – Злодій на ім'я Зія Барбут після того, як пограбував банк, був схоплений поліцією на проспекті Істікляль. *Bi böcekler, açıklanması çok zor bir faaliyeti gerçekleştirirler* – Ці комахи здійснюють діяльність, яку дуже важко пояснити. У подібних випадках перед прямим додатком завжди наявний неозначений артикль, і опущення знахідного відмінка не спричиняє істотних семантичних зсувів й обумовлене суб'єктивно.

Зауважимо водночас, що особливо викликає труднощі з огляду на зазначену вище проблему той випадок, коли в якості прямого додатка постає відносний, або одноафіксний, ізафет. Загалом відносний ізафет в однині як прямий додаток функціонує так само, як окреме слово, а саме: 1) коли йдеться про одиничний неозначений об'єкт, який уперше вводиться в комунікативну ситуацію (у цьому разі відносному ізафетові передують неозначений артикль *bir*) знахідний відмінок не оформлюється формальним показником, наприклад: *Kütüphaneden bir ders kitabı aldım* – Я взяв із бібліотеки підручник; 2) коли відносний ізафет позначає кількісно неозначений, неактуалізований (невідомий мовцеві) об'єкт, знахідний відмінок не оформлюється, причому ізафетові не передують також і неозначений артикль, наприклад: *Saat beşten sonra kütüphanemizden ders kitabı almak zor* – Після п'ятої години отримати в нашій бібліотеці підручники складно; 3) коли відносному ізафетові передують якийсь із формальних засобів, що актуалізує (робить означеним, відомим) об'єкт, знахідний відмінок завжди оформлюється формальним показником, наприклад: *Kütüphaneden bu ders kitabını aldım* – Я взяв з бібліотеки цей підручник. Також оформлення знахідного відмінка обов'язкове у випадку контекстуальної актуалізованості об'єкта, позначеного відносним ізафетом, або наявності в складі відносного ізафету формальних засобів (насамперед афіксів присвійності), які вказують на актуалізованість об'єкта, наприклад: *Senin ders kitabını almadım* – Я не брав твого підручника (див. перелічені вище випадки, які впливають на оформлення знахідного відмінка при прямому додатку – вони чинні як для окремого слова, так і для відносного ізафету).

Водночас, складнощі виникають насамперед у тому разі, коли відносний ізафет позначає абстрактний і / або незліченний об'єкт. У цьому разі часто слід вдаватися до *правила трансформації*, а саме: коли відносний ізафет інтегрований на основі вихідного стійкого словосполучення або фразеологізму, знахідний відмінок майже ніколи не оформлюється, наприклад: *imat nikahı kılmak > nikah kılmak, pilotluk eğitimi almak > eğitim almak* тощо. Водночас, існують випадки, коли оформлення знахідного відмінка в складі відносного ізафету факультативне: це відбувається тоді, коли мовець може інтерпретувати об'єкт як означений (актуалізований згідно із загальними правилами оформлення знахідного відмінка) і як неозначений, хоча відносний ізафет, який позначає цей об'єкт, і утворений на основі вихідного стійкого словосполучення, порівняймо: *Nehri geçme fırsatı(nı) bulduk* – Ми знайшли можливість переправитися через річку. *Yazıyı çevirme imkanı(nı) elde ettik* – Ми отримали можливість перекласти статтю. У цьому випадку знахідний відмінок найчастіше оформлюється, коли: а) дія, позначена дієсловом, яке поширюється на об'єкт у повному обсязі; б) відносний ізафет позначає єдиний у своєму роді, унікальний об'єкт або об'єкт, формально чи контекстуально виділений з низки йому подібних об'єктів, порівняймо: *sefer yapmak – Stockholm-Londra seferini yapan uçak... – ...літак, який здійснює рейс Стокгольм-Лондон*. Загалом зазначимо, що в сумнівних випадках завжди слід вдаватися до трансформаційного правила, яке каже: якщо при трансформованні відносного ізафету у функції прямого додатка у вихідне слово афікса знахідного відмінка немає, то він непотрібний й у відносному ізафеті.

Перспективи подальших досліджень. Серед перспектив подальших студій – дослідження функціонально-семантичних полів мети, допустовості тощо із перспективою укладання функціональної граматики (граматики функціонально-семантичних полів) турецької мови.

¹ Штелинг Д. А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке / Д. А. Штелинг. – М.: МГИМО, ЧеРо, 1996. – 254 с.; Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи / Е. С. Кубрякова, А. М. Шахнарович, Л. В. Сахарный. – М.: Наука, 1991. – 240 с.